Materiallar to’plami · Conference Proceedings

“Iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy huquqlarni ta’minlash: global chaqiriqlar va milliy yechimlar(Fuqarolarning iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy huquqlari: transmilliy muammolar va ularni hal etish mexanizmlari)”

01 October – 14 November 2026

UDK 502

IQTISODIY, IJTIMOIY VA MADANIY HUQUQLARNI TA’MINLASH: GLOBAL CHAQIRIQLAR VA MILLIY YECHIMLAR

AKSIOLOGIK YONDASHUV ASOSIDA TALABALARNING EKOLOGIK MAS’ULIYATINI RIVOJLANTIRISH

Shaxloxon Oyturaxonovna Ibragimova*

Farg‘ona davlat universiteti mustaqil izlanuvchisi, pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)

✉ shaxloxon55@gmail.com

ANNOTATSIYA

Maqolada ekologik mas’uliyatni rivojlantirish aksiologik tanlovning pedagogik tashkil etilishi bilan bog‘lanadi. Tabiatning instrumental, hayotiy, estetik va axloqiy qadri farqlanib, shaxsiy erkinlik bilan ijtimoiy majburiyat o‘rtasidagi nisbat tahlil qilinadi. “Qadriyatni anglash, tanlovni asoslash, oqibatni qabul qilish” mexanizmi taklif etiladi.

Kalit so‘zlar

aksiologik yondashuv, tabiat qadriyati, ekologik tanlov, ijtimoiy majburiyat, shaxs erkinligi, ekologik etika.

DOI: 10.5281/zenodo.23499131

KIRISH

Zamonaviy oliy ta’limda ekologik mas’uliyatni rivojlantirish masalasi faqat ekologiyaga oid bilimlarni ko‘paytirish bilan hal bo‘lmaydi. Ekologik qadriyatlarning shior darajasida qolishi va talabaning real qarorlarida raqobat qiluvchi manfaatlar bilan to‘qnashganda kuchini yo‘qotishi tadqiqotning markaziy ziddiyatini tashkil etadi. Talaba atrof-muhitga oid tushunchalarni to‘g‘ri qayta aytishi mumkin, biroq real tanlovda qulaylik, vaqt, iqtisodiy manfaat yoki guruh bosimi ekologik mezondan ustun kelishi ehtimoli saqlanadi. Shu sababli ekologik mas’uliyatni o‘quv natijasi sifatida belgilashda bilim, qadriyat, faoliyat va javobgarlik o‘rtasidagi ichki bog‘lanish aniqlashtirilishi zarur. Mahalliy tadqiqotlarda ekologik madaniyatning nazariy hamda tarbiyaviy asoslari ochib berilgan bo‘lsa-da, ularning operatsion pedagogik mexanizmga aylanishi alohida tahlilni talab qiladi [1].

Maqolaning obyekti talabalarning ekologik mas’uliyatini aksiologik yondashuv asosida rivojlantirish jarayoni. Tadqiqot predmeti mazkur jarayonda talabaning ekologik qarorini shakllantiruvchi mazmun, pedagogik vaziyat, muloqot, amaliy faoliyat va refleksiv teskari aloqa munosabatlaridir. Maqsad qadriyatli tanlov va mas’uliyat mutanosibligi modelini nazariy jihatdan asoslash, uning tarkibiy qismlari, bosqichlari, pedagogik shartlari va baholash mezonlarini aniqlash. Asosiy savol shunday qo‘yiladi: ekologik mas’uliyat qaysi shartlarda deklarativ munosabatdan mustaqil va barqaror xulqiy pozitsiyaga o‘tadi? Ushbu savol ekologik tarbiya, barqaror rivojlanish ta’limi va kompetensiyaviy yondashuvni yagona tahliliy maydonga olib kiradi [2].

Tadqiqotning bosh tezisi quyidagicha: qadriyat pedagogik natijaga faqat talaba uni muqobil manfaatlar sharoitida asosli tanlov mezoniga aylantira olganida aylanadi. Mazkur tezis ekologik mas’uliyatni individual axloqiy fazilatga qisqartirmaydi. Talabaning tanlovi universitet infratuzilmasi, mavjud resurslar, me’yorlar, guruh amaliyoti va ijtimoiy kutishlar bilan vositalanadi. Shu bilan birga, institutsional cheklovga havola qilish shaxsiy javobgarlikni butunlay bekor qilmaydi. Pedagogik vazifa aynan shaxsning vakolati va imkoniyati bilan

tizimning shart-sharoitlarini farqlash, ularning o‘zaro ta’sirini ko‘rsatish hamda mas’uliyatni mutanosib taqsimlashdan iborat [3].

Maqolaning ilmiy yangiligi qadriyatli tanlov va mas’uliyat mutanosibligi modeli orqali ekologik ta’lim natijasini ko‘p o‘lchovli va protsessual hodisa sifatida tushuntirishdadir. Modelda tabiatning ko‘p qatlamli qadrini anglash, shaxsiy va jamoaviy manfaatlarni farqlash, tanlovni dalil va me’yor bilan asoslash hamda oqibat va majburiyatni mutanosib qabul qilish bir-birini almashtirmaydigan, lekin o‘zaro bog‘liq komponentlar sifatida qaraladi. Bunday farqlash pedagogga “talaba biladimi?” savolidan tashqari “u nimani qadrlaydi?”, “qaysi sharoitda harakat qiladi?”, “oqibatni qanday izohlaydi?” va “xatosini qayta ko‘ra oladimi?” kabi diagnostik savollarni qo‘yish imkonini beradi [4].

MATERIALLAR VA METODLAR

Tadqiqot nazariy-konseptual xarakterga ega. O‘zbekiston ilmiy muhitiga mansub ikki ish, Rossiya ilmiy muhitidagi ikki tadqiqot, ingliz tilidagi ikki nashr va boshqa xalqaro ilmiy muhitlarga oid ikki manba. Manbalarni tanlashda ekologik mas’uliyatning ta’rifi, pedagogik vositachilik, o‘lchash mezoni va oliy ta’lim kontekstiga daxldorlik asosiy mezon bo‘ldi. Mahalliy tadqiqotlar milliy ta’lim sharoitining mazmuniy xususiyatlarini, xalqaro ishlar esa barqaror rivojlanish kompetensiyalari va baholash vositalarining qiyosiy imkoniyatlarini ko‘rsatadi [1] [5].

Metodologiya besh usulni birlashtiradi. Birinchidan, tushunchaviy differensiasiya yordamida ekologik bilim, ekologik munosabat, ekologik niyat, ekologik xulq va ekologik mas’uliyat farqlanadi. Ikkinchidan, tizimli tahlil talaba, pedagog, tengdoshlar guruhi, oila, universitet va ekologik hamjamiyat o‘rtasidagi bog‘lanishni ko‘rsatadi. Uchinchidan, normativ tahlil “qanday xulq samarali?” savolini “qanday xulq adolatli va asosli?” savolidan ajratadi. To‘rtinchidan, pedagogik loyihalash mexanizm bosqichlarini o‘quv faoliyatiga ko‘chiradi. Beshinchidan, qarama-qarshi holatlar usuli model qaysi vaziyatlarda ishlamasligini ochib beradi [6].

Tahlil birligi sifatida alohida dars emas, “ekologik qaror epizodi” qabul qilindi. U muammo yoki vaziyatni ko‘rish, dalilni tanlash, manfaatlar va qadriyatlarni qiyoslash, harakatni bajarish, oqibatni kuzatish va qarorni qayta ko‘rishdan iborat. Mazkur birlik nazariy bilimni amaliy xulq bilan bog‘laydi, shu bilan birga har bir bosqichdagi pedagogik vositani ajratishga imkon beradi. Masalan, dalilni tanlash bosqichida media savodxonlik, manfaatlarni qiyoslashda etik dilemma, harakatda loyiha, oqibatni tahlil qilishda portfolio va refleksiv kundalik qo‘llanishi mumkin [7].

Tadqiqotning cheklovi shundaki, maqola yangi so‘rov, kuzatuv yoki tajriba-sinov ma’lumotlarini taqdim etmaydi. Shuning uchun “mexanizm samarali” degan sababiy xulosa chiqarilmaydi. Natijalar tushunchaviy mezon, tashkiliy ketma-ketlik va keyingi empirik tekshiruv uchun gipoteza sifatida talqin qilinadi. Kelgusidagi tadqiqotda modelning mazmuniy validligi ekspertlar orqali, konstrukt validligi faktorial tahlil orqali, xulqiy transferi esa kechiktirilgan amaliy topshiriqlar orqali tekshirilishi maqsadga muvofiq [8].

NATIJALAR

Natijalar tahlili birinchi navbatda ekologik mas’uliyatning pedagogik konstruktini aniqlashtirdi. U tabiatning ko‘p qatlamli qadrini anglash, shaxsiy va jamoaviy manfaatlarni farqlash, tanlovni dalil va me’yor bilan asoslash va oqibat va majburiyatni mutanosib qabul qilishning funksional birligi sifatida tavsiflanadi. Bu yerda birlik komponentlarning bir vaqtda mavjudligi emas, ularning qaror jarayonida bir-birini tekshirishi demakdir. Bilim qadriyatli yo‘nalishsiz texnik axborot bo‘lib qolishi mumkin; qadriyat dalilsiz hissiy deklaratsiyaga aylanishi mumkin; harakat refleksiyasiz takroriy odat yoki tashqi nazoratga bo‘ysunish sifatida qoladi. Shu bois pedagogik natija komponentlar orasidagi mantiqiy va amaliy o‘tish bilan belgilanadi [3].

Ikkinchi natija qadriyatli tanlov va mas’uliyat mutanosibligi modelining dinamik tuzilishidir. Model qat’iy chiziqli emas: talaba harakat oqibatini ko‘rgach, avvalgi bilimini va qadriyatlar ierarxiyasini qayta ko‘rishi mumkin. Masalan, chiqindini saralash bo‘yicha yaxshi niyat infratuzilma mavjud emasligi bilan to‘qnashganda, pedagogik vazifa talabani ayblash emas, shaxsiy harakat, jamoaviy tashabbus va institutsional talabning chegaralarini aniqlashdir. Bunda ekologik mas’uliyat shaxsning “hamma narsaga javobgarligi” emas, o‘z vakolati, ta’sir doirasi va hamkorlik imkoniyatini anglab harakat qilish qobiliyatidir [4].

Uchinchi natija mas’uliyatning uch darajasini farqlashdan iborat: shaxsiy-kundalik, kasbiy-

institutsional va fuqarolik-jamoaviy daraja. Shaxsiy daraja iste’mol, energiya, transport va chiqindi bo‘yicha tanlovlarni; kasbiy daraja mutaxassislik faoliyatining ekologik oqibatlarini; fuqarolik darajasi esa umumiy muammolarni muhokama qilish, jamoatchilik nazorati va hamkorlik tashabbuslarini qamrab oladi. Ushbu darajalar bir-biriga teng emas, lekin oliy ta’lim ularni o‘zaro bog‘lamasa, talaba ekologik mas’uliyatni faqat maishiy odatlar yoki faqat davlat vazifasi sifatida tushunib qolishi mumkin [5].

To‘rtinchi natija pedagogik vositaning natijaga mosligi talabidir. Tabiatning ko‘p qatlamli qadrini anglash uchun tushuntirish va dalil tahlili, shaxsiy va jamoaviy manfaatlarni farqlash uchun dilemma va dialog, tanlovni dalil va me’yor bilan asoslash uchun amaliy loyiha, oqibat va majburiyatni mutanosib qabul qilish uchun refleksiv hisobot zarur. Bitta metod barcha komponentni teng rivojlantira olmaydi. Shuning uchun metodlar to‘plami mavzuning tashqi jozibadorligiga qarab emas, rejalashtirilgan komponent va kuzatiladigan indikatorga qarab tanlanishi kerak [6].

Taklif etilgan modelni o‘quv jarayoniga ko‘chirish uchun komponent, pedagogik vazifa, asosiy vosita va kuzatiladigan natija o‘rtasidagi muvofiqlik belgilandi. Jadval diagnostik shkala emas; u pedagogik loyihalash matritsasi bo‘lib, o‘qituvchiga har bir faoliyat nima uchun tanlanganini asoslash imkonini beradi. Matritsaning muhim talabi shuki, natija faqat mashg‘ulotda ishtirok etish yoki to‘g‘ri javob berish bilan cheklanmaydi. Talabaning tanlovni izohlashi, harakatni bajarishi va qarorni qayta ko‘rishi ham kuzatiladi [7].

1-jadval. Qadriyatli tanlov va mas’uliyat mutanosibligi modelining pedagogik matritsasi

Yo‘nalish	Mazmun	Pedagogik vosita	Kutiladigan dalil
Instrumental qadriyat	Tabiat resurs va farovonlik manbai	Xarajat–foyda tahlili	Tor utilitarizmga tushib qolmaslik
Hayotiy qadriyat	Sog‘liq va yashash sharoitining asosi	Risk ssenariysi	Zaif guruhlar ta’sirini hisobga olish
Estetik qadriyat	Go‘zallik va mansublik manbai	Kuzatuv va vizual tahlil	Subyektiv didni umumiy dalilga aylantirmaslik
Axloqiy qadriyat	Inson bo‘lmagan hayotning ham e’tiborga loyiqligi	Etik dilemma	Moralizatsiya o‘rniga asoslash
Avlodlararo qadriyat	Kelajak imkoniyatlarini saqlash	Uzoq muddatli ssenariy	Hozirgi va kelajak manfaatlarini muvozanatlash

Jadvaldagi yo‘nalishlar o‘zaro ketma-ket bo‘lsa-da, ular qayta aloqali tizimni tashkil etadi. Masalan, faoliyatli natija kutilgan ekologik samara bermasa, talaba avvalgi bilim yoki qadriyaviy farazga qaytadi. Bunday qaytish “xato” sifatida jazolanmaydi; aksincha, o‘rganishning asosiy nuqtasiga aylanadi. Pedagogik teskari aloqa shaxsni baholashdan ko‘ra qarorning dalili, jarayoni va oqibatiga qaratiladi. Bu yondashuv psixologik xavfsizlikni saqlab, talabani mas’uliyatdan qochirmaydi [8].

Matritsa fan, mutaxassislik va hududiy kontekstga moslashtirilishi mumkin. Texnika yo‘nalishida energiya va ishlab chiqarish jarayonlari, pedagogika yo‘nalishida ekologik tarbiya, iqtisod yo‘nalishida yashil moliya va resurs samaradorligi, gumanitar yo‘nalishda ekologik adolat va kommunikatsiya vaziyatlari tanlanadi. Variativ mazmun saqlangan holda asosiy mantiq dalil, qadriyat, harakat va refleksiya aloqasi o‘zgarmaydi. Shu tariqa model mexanik standartlashtirishdan saqlanadi va turli ta’lim dasturlarida qiyoslanadigan natijani ta’minlaydi [1].

Mexanizmning jarayonli qismi qadriyaviy diagnostika, dilemma yaratish, muqobillarni asoslash, kelishilgan harakat va axloqiy refleksiya bosqichlarini qamrab oladi. Birinchi bosqichda talabalar tayyor “to‘g‘ri javob” bilan emas, qaror talab qiladigan real yoki realga yaqin vaziyat bilan to‘qnashadi. Muammo aniq dalil, vaqt va makon chegarasi, manfaatdor tomonlar va oqibatlar orqali tasvirlanadi. Bu bosqichning pedagogik vazifasi hissiy tashvishni ilmiy savolga aylantirishdir. Talaba muammoning miqyosini bo‘rttirmasligi ham, uni shaxsiy hayotidan mutlaqo uzoq hodisa deb qabul qilmasligi kerak [2].

Keyingi bosqichlarda dalil va qadriyatlar alohida, so‘ngra birgalikda ishlanadi. Talaba ma’lumot manbasining ishonchliligini tekshiradi, ta’sir ko‘ruvchi guruhlarni aniqlaydi va kamida ikki muqobil harakatni qiyoslaydi. Har bir muqobilning ekologik samarasi, iqtisodiy xarajati, ijtimoiy adolatliligi va amalga oshirish imkoniyati ko‘rib chiqiladi. Shunday tahlil ekologik mas’uliyatni “tabiatni sevish” kabi umumiy niyatdan dalillangan va muvozanatli qarorga o‘tkazadi. Pedagog qarorni o‘rniga qabul qilmaydi, lekin dalilsiz yoki zararli yechimni tanqidiy savollar bilan ochib beradi [3].

Amaliy harakat bosqichida kichik ko‘lamli, qaytariladigan va natijasi kuzatiladigan vazifa ustuvor. Talaba katta ekologik muammoni bir darsda hal qilishi kutilmaydi; u o‘z ta’sir doirasida aniq o‘zgarish yaratishi, jarayonni hujjatlashtirishi va cheklovlarni ko‘rsatishi lozim. Harakatning muvaffaqiyati faqat yakuniy raqam bilan emas, rejaning asosliligi, hamkorlik sifati, resurslardan mas’ul foydalanish va kutilmagan oqibatga javob berish orqali baholanadi. Shu nuqtada talaba, pedagog, tengdoshlar guruhi, oila, universitet va ekologik hamjamiyat o‘rtasidagi rol aniqligi muhim bo‘ladi [6].

Refleksiya va transfer bosqichi mexanizmning yakuni emas, yangi siklning boshlanishidir. Talaba “nima qildim?” savolidan tashqari “qaysi farazim noto‘g‘ri chiqdi?”, “kimning manfaatini yetarli hisobga olmadim?”, “qanday institutsional to‘siq bor?”, “yangi vaziyatda qaysi mezonni saqlayman?” savollariga javob beradi. Kechiktirilgan topshiriq yoki yangi kontekstdagi keys dastlabki natijaning barqarorligini tekshiradi. Aynan shu transfer ekologik mas’uliyatning o‘quv vaziyatiga bog‘lanib qolmaganini ko‘rsatadi [7].

MUHOKAMA

Muhokamada birinchi ziddiyat bilim va xulq o‘rtasidagi aloqaga taalluqlidir. Ilmiy adabiyot ekologik xabardorlik muhimligini tasdiqlaydi, biroq bilimning o‘zi mas’ul harakatni kafolatlamaydi [5]. Bu farq pedagogik dasturda ma’lumot berishni kamaytirish kerak degani emas. Aksincha, bilim qaror qabul qilish, oqibatni oldindan ko‘rish va noto‘g‘ri da’volarni rad etish uchun zarur. Muammo bilimning baholashda yakuniy natija sifatida qabul qilinishidadir. Taklif etilgan model bilimni harakat va refleksiyaga o‘tuvchi zarur, ammo yetarli bo‘lmagan komponent sifatida joylashtiradi.

Ikkinchi ziddiyat shaxsiy javobgarlik va institutsional sharoit o‘rtasida. Ekologik tarbiya ko‘pincha talabaga “kamroq iste’mol qil”, “chiqindini sarala” yoki “resursni tejash” deydi, lekin tegishli infratuzilma, vaqt va muqobil imkoniyatni hisobga olmaydi. Natijada mas’uliyat tarbiyasi ayblash mexanizmiga aylanishi mumkin. Bunga qarshi, model vakolat va ta’sir doirasini aniqlashni talab qiladi: talaba shaxsiy odatini o‘zgartiradi, guruh bilan tashabbus ko‘rsatadi yoki institutdan asoslangan o‘zgarish talab qiladi. Har uch yo‘l pedagogik jihatdan qonuniy, ularning tanlovi vaziyatga bog‘liq [4].

Uchinchi ziddiyat erkin tanlov va ijtimoiy majburiyat o‘rtasida. Talabaning ekologik pozitsiyasi tashqi majburlash bilan “to‘g‘ri” ko‘rinishi mumkin, ammo nazorat yo‘qolganda xulq barqaror bo‘lmaydi. Shu sababli pedagogik ta’sir tanlovni bekor qilish emas, uning axborot, qadriyat va oqibat asoslarini boyitishi kerak. Ixtiyoriylik ekologik zarar keltirish huquqini anglatmaydi; u talabaga muqobillarni ko‘rish, e’tiroz bildirish va qarorini asoslash imkonini beradi. Mas’uliyat esa tanlangan harakatning oqibatidan qochmaslikni bildiradi [7].

To‘rtinchi ziddiyat qisqa muddatli faollik va uzoq muddatli madaniyat o‘rtasida. Ekologik aksiyalar ko‘rinadigan natija beradi, lekin ularni muntazam odat, kasbiy standart va fuqarolik pozitsiyasiga bog‘lamasdan turib “madaniyat shakllandi” deyish asossiz. Model takroriy faoliyat, turli kontekst, kechiktirilgan baholash va refleksiv qayta rejalashni talab qiladi. Bu yondashuv natijani sekinlashtiradi, biroq pedagogik xulosani ishonchliroq qiladi [8].

Amaliyotga joriy etishda asosiy xavflar: qadriyatni tayyor hukm sifatida singdirish, talabaning avtonomiyasini inkor qilish, ijtimoiy muammoni faqat individual burchga aylantirish va his-tuyg‘uni ilmiy dalil bilan aralashtirish. Ularni kamaytirish uchun o‘quv topshirig‘i ochiq mezon, muqobil yechim, e’tiroz imkoniyati va qayta ko‘rib chiqish bosqichiga ega bo‘lishi lozim. Pedagog talabaning axloqiy shaxsini hukm qilmaydi; u dalilning sifati, tanlovning mutanosibligi va oqibat bilan ishlash qobiliyatini baholaydi. Bu farq ekologik tarbiyaning tarbiyaviy yo‘nalishini susaytirmaydi, aksincha, uni pedagogik jihatdan asosli va adolatli qiladi [3].

Natijani baholash uchun qadriyatlar ierarxiyasining anglanganligi, tanlovning dalilliligi, majburiyatning mutanosibligi, boshqa tomon manfaatini tan olish hamda oqibatni qabul qilish indikatorlari taklif etiladi. Har bir indikator kamida ikki manba orqali tekshirilishi kerak: masalan, tanlovning dalilliligi yozma keys va og‘zaki himoya orqali, faoliyatning izchilligi kuzatuv va loyiha mahsuli orqali, refleksiya esa portfolio va kechiktirilgan intervyu orqali aniqlanadi. O‘z-o‘zini baholash muhim, lekin u yagona manba bo‘la olmaydi. Tashqi ekspertiza ham talabaning kontekstini hisobga olmasa, noto‘g‘ri xulosa berishi mumkin. Shuning uchun triangulyatsiya diagnostik adolat shartidir [6].

Oliy ta’lim tashkiloti darajasida mexanizm o‘quv dasturi, kampus amaliyoti va talabalar tashabbusini bog‘lashni talab qiladi. Agar darsda resurs tejash targ‘ib qilinib, kampusning o‘zi isrofga yo‘l qo‘ysa, yashirin o‘quv dasturi rasmiy mazmunni inkor qiladi. Aksincha, kampus ma’lumotlarini o‘quv vazifasiga aylantirish, talabalarni yechim ishlab chiqishga jalb qilish va rahbariyatning javobini ochiq ko‘rsatish ekologik mas’uliyatni real institutsional tajribaga aylantiradi. Bunda muvaffaqiyatli va muvaffaqiyatsiz holatlar birdek o‘rganish materiali bo‘lishi kerak [1].

Xorijiy jurnal kontekstida maqolaning nazariy hissasi ekologik mas’uliyatni alohida munosabat yoki kompetensiya emas, qaror va javobgarlik jarayoni sifatida operatsionallashtirishda ko‘rinadi. Respublika ilmiy nashri uchun esa modelning mahalliy ta’lim, kampus va hamjamiyat sharoitiga mosligi muhim. Ikki yo‘nalishni bog‘lash uchun keyingi tadqiqot qiyosiy dizaynda tashkil etilishi, indikatorlar tarjima va madaniy moslashtirishdan o‘tkazilishi, natijalar faqat statistik farq bilan emas, pedagogik jarayonning sifat tahlili bilan izohlanishi lozim [5].

XULOSA

Tadqiqot talabalarning ekologik mas’uliyatini aksiologik yondashuv asosida rivojlantirish jarayonini nazariy va metodologik jihatdan tahlil qilib, ekologik mas’uliyatni tayyor bilim, shior yoki bir martalik faollik bilan tenglashtirish mumkin emasligini ko‘rsatdi. Asosiy xulosa shuki, qadriyat pedagogik natijaga faqat talaba uni muqobil manfaatlar sharoitida asosli tanlov mezoniga aylantira olganida aylanadi. Shu asosda qadriyatli tanlov va mas’uliyat mutanosibligi modeli ishlab chiqildi. Model tabiatning ko‘p qatlamli qadrini anglash, shaxsiy va jamoaviy manfaatlarni farqlash, tanlovni dalil va me’yor bilan asoslash va oqibat va majburiyatni mutanosib qabul qilishni yagona pedagogik jarayonda bog‘laydi. Uning afzalligi shaxsiy javobgarlikni institutsional sharoitdan uzmasligi, talabani passiv talab bajaruvchidan dalil keltiruvchi, tanlov qiluvchi va oqibatga javob beruvchi subyektga aylantirishidadir. Bunda pedagogning vazifasi “to‘g‘ri” ekologik javobni tayyor shaklda berish emas, muammoni ko‘rish, dalilni tekshirish, manfaat va qadriyatlarni qiyoslash, harakatni bajarish hamda natijani qayta baholash uchun didaktik sharoit yaratishdan iborat.

Taklif etilgan mexanizmning amaliy mazmuni qadriyaviy diagnostika, dilemma yaratish, muqobillarni asoslash, kelishilgan harakat va axloqiy refleksiya bosqichlarida ochiladi. Baholashda qadriyatlar ierarxiyasining anglanganligi, tanlovning dalilliligi, majburiyatning mutanosibligi, boshqa tomon manfaatini tan olish va oqibatni qabul qilish ko‘p manbali dalil asosida kuzatilishi zarur. Maqola doirasida empirik samaradorlik da’vo qilinmaydi; modelning mazmuniy validligi ekspert bahosi, o‘lchov tuzilishi pilot diagnostika, xulqiy ta’siri esa nazorat va tajriba guruhlari, kechiktirilgan topshiriq hamda sifat intervyulari orqali tekshirilishi lozim. Natijalar oliy ta’lim dasturlarini ekologizatsiya qilishda, maxsus kurs va fanlararo modullarni ishlab chiqishda, kampus tashabbuslarini o‘quv natijasiga bog‘lashda hamda ekologik mas’uliyatni baholash vositalarini yaratishda metodologik asos bo‘lib xizmat qilishi mumkin.

Amaliy tavsiya sifatida, birinchidan, har bir ta’lim dasturida ekologik mas’uliyatning mutaxassislikka xos qaror vaziyatlari aniqlanishi; ikkinchidan, kamida bitta auditoriya topshirig‘i kampus yoki mahalliy hamjamiyatdagi real ma’lumot bilan bog‘lanishi; uchinchidan, talabaga muqobil yechim va e’tiroz bildirish imkoniyati berilishi; to‘rtinchidan, yakuniy bahoga loyiha mahsuli bilan birga refleksiv izoh va kechiktirilgan transfer vazifasi kiritilishi maqsadga muvofiq. Talaba, pedagog, tengdoshlar guruhi, oila, universitet va ekologik hamjamiyat o‘rtasidagi hamkorlik aniq rol, axborot almashinuvi va natija uchun javobgarlik protokoli bilan mustahkamlanishi kerak.

Tadqiqotning asosiy cheklovi nazariy xarakteri va empirik ma’lumotlarning mavjud emasligidir. Shuningdek, taklif etilgan indikatorlar barcha mutaxassislik va hududlar uchun bir xil vaznga ega deb qaralmaydi. Keyingi izlanishlarda mezonlar ekspert delphi usuli orqali aniqlashtirilishi, vositalar kichik tanlovda pilot sinovdan o‘tkazilishi, so‘ngra turli oliy ta’lim tashkilotlarida qiyosiy tadqiqot amalga oshirilishi zarur. Faqat shundan keyin mexanizmning samaradorligi, barqarorligi va boshqa kontekstga ko‘chirilish darajasi haqida ishonchli xulosa chiqarish mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Mamaraximov O. Zamonaviy ta’limda ekopedagogikaning dolzarb muammolari va uni rivojlantirish imkoniyatlari // Ilm-fan va innovatsiya. 2024. Vol. 1, No. 1. p. 48–50.

2. Kenjayev Sh.X. Globallashuv jarayonida yoshlarda ekologik madaniyatni shakllantirishning dolzarb muammolari // Лучшие интеллектуальные исследования. 2025. 44-qism, 5-tom. p. 63–74.

3. Иванова И.В., Коненкова Н.В. Рефлексивно-ценностный подход к формированию экологически ответственного поведения подростков и молодежи // ИНСАЙТ. 2023. № 3 (15). p. 49–61.

4. Орлова Е.А. Особенности экологического сознания учащейся молодежи: формирование новой экологической культуры // Социально-гуманитарные знания. 2020. № 1. p. 14–41.

5. O’Flaherty J., Liddy M. The impact of development education and education for sustainable development interventions: a synthesis of the research // Environmental Education Research. 2018. Vol. 24, No. 7. p. 1031–1049.
DOI: 10.1080/13504622.2017.1392484.

6. Bourn D. Teachers as agents of social change // International Journal of Development Education and Global Learning. 2016. Vol. 7, No. 3. p. 63–77.
DOI: 10.18546/IJDEGL.07.3.05.

7. Rieckmann M. Learning to transform the world: key competencies in education for sustainable development // Issues and Trends in Education for Sustainable Development. Paris: UNESCO, 2018. p. 39–59.

8. Kopnina H. The victims of unsustainability: a challenge to sustainable development goals // International Journal of Sustainable Development & World Ecology. 2016. Vol. 23, No. 2. p. 113–121. DOI: 10.1080/13504509.2015.1111269.